

В. ЛАСТОЎСКИ ЯК КУЛЬТУРОЛАГ ВА ЁТОПІІ “ЛАБІРЫНТЫ”

У адрозненне ад заходнееўрапейскай, беларуская філасофская думка XIX – пач. XX ст. не мае распрацаваных сістэм. Яны яшчэ знаходзяцца ў фальклору, побыце, мастацтве, у прыватнасці, у літаратуры. “Як правіла, вядучыя пісьменнікі выступалі не толькі як мастакі слова, але і як публіцысты, крытыкі, асветнікі, карэспандэнты, палітыкі і, бясспрэчна, як мысліцелі. Літаратура, мастацтва, публіцыстыка, навука і філасофія, палітычная дзейнасць, накіраваная на ператварэнне Беларусі з аб’екта гісторыі ў яе суб’ект, ці, выражаючыся юрыдычнай мовай, у міжнародна-прававы суб’ект, – уся гэтая шматгранная дзейнасць па развіцці нацыянальнай самасвядомасці дзейснілася, як правіла, не прафесійнымі палітыкамі, мастакамі, пісьменнікамі, вучонымі, філосафамі, а “на грамадскіх пачатках”¹. Сапраўды, беларускія пісьменнікі пач. XX ст. былі больш філосафамі, чым літаратурнаўцамі. Фактам мастацкай структуры, яе эстэтычнай дамінантай выступае ідэя нацыянальнага адраджэння.

У 1923 г. ў часопісе “Крывіч” быў апублікаваны твор Вацлава Ластоўскага “Лабірынты”. Аўтар не даў яму жанравага азначэння. Сённяшнія даследчыкі літаратуры разышліся ў яго вызначэнні. Я. Лецка пісаў, што гэта – фантастычная аповесць, А. Сідарэвіч – прыгодніцка-гістарычная, а Ю. Пацюпа лічыць, што “Лабірынты”, у найбольш вузкім і канкрэтным сэнсе, ёсць нацыянальная ўтопія”².

Сам тэрмін “ўтопія” перакладаецца з грэчаскай мовы як месца, якога не існуе. У філасофіі ўтопіяй называецца выява мадэлі прыдуманнага грамадства, якое ўвасабляе пэўны сацыяльны або тэхнічны ідэал.

Першыя ўтапічныя матывы маюцца ў старажытнагрэчаскага паэта Гесіода ў міфе пра “залаты век”. Тэрмін “ўтопія” як абазначэнне ідэальнага грамадства ўпершыню ўжыў Т. Мор у 1516 г. Наша краіна ў той час падтрымлівала вельмі цесныя сувязі з заходняй Еўропай. Пацвярджэннем гэтаму можа служыць выхад у 1625 г. у кракаўскай друкарні Францыска Цэзарыя філасофска-публіцыстычнай, ці ўтапічнай, паэмы на польскай мове беларускага аўтара Тамаша Іяўлевіча. Твор меў назву: “Лабірынт, або Заблытаная дарога”.

“Назва паэмы “Лабірынт”... узнікла як вынік адметнага аўтарскага ўяўлення пра Сусвет, які нагадваў яму заблытаны клубок супярэчнасцяў, з якога заблуднае чалавецтва не знаходзіць выйсця”³. У паэме створаны алегарычны вобраз Мудрасці, ад імя якой і вядзецца апавяданне.

Супадаюць назвы аповесці В. Ластоўскага і паэмы Т. Іяўлевіча. Мы таксама назіраем паміж творамі пэўную тэматычную і ідэйную пераемнасць. На нашу думку, гэта тлумачыцца тым, што абодва аўтары працавалі ў адным і тым жа жанры – жанры літаратурнай утопіі.

Пачынае ж сваё існаванне ўтапічная мадэль ужо з назвы твора. Лабірынт – не проста месца дзеяння. У пэўным сэнсе гэта – ключ да разгадкі зместу твора, лаканічная формула, якая звязвае наяўнае і прыхаванае, тэкстуальнае і па-за тэкстуальнае. Лабірынт у егіпцяні і старажытных грэках – палац, падземнае пахавальна-храмавае збудаванне са складанай сеткай хадоў, з якога вельмі цяжка знайсці выйсце. У аповесці Вацлава Ластоўскага лабірынт сімвалізуе непарыўную, яўную сувязь жывых і іх памерлых продкаў. Неабходна адзначыць яшчэ адзін узровень гэтага сімвала. У лабірынтах схавана тайна вечнага жыцця. Безумоўна, маецца на ўвазе не вечнае фізічнае існаванне чалавека, а вечнае духоўнае жыццё нацыі, якое ніколі не перарываецца, незалежна ад знешніх умоў. Менавіта гэтая тайна становіцца вядомай герою В. Ластоўскага. Але яму прыйдзеца прайсці самыя розныя выпрабаванні, каб вынесці яе “на паверхню”. Дапамагай на

гэтым шляху могуць быць толькі Мудрасць, Любоў і Веды (ідэйная пераемнасць з паэмай Т. Іаўлевіча).

Для эпохі Асветніцтва характэрна вялікая колькасць утапічных твораў. Новая беларуская літаратура таксама стварыла міф пра свой, уласна беларускі, “залаты век”. К. Каліноўскі ў “Мужыцкай праўдзе” пісаў: “Быў то калісьці народ наш вольны і багаты. Не помняць гэтага нашы бацькі і дзеды, но я вычытаў у старых ксённях, што так калісьці бывала”⁴. У Францішка Багушэвіча чытаем у прадмове да “Дудкі беларускай”, як жыла вялікая Літва 500 гадоў таму назад: “А ў сярэдзіне Літвы, як тое зярно ў гарэху, была наша зямліца – Беларусь”⁵. Ужо ў XX ст. у Алеся Гаруна знаходзім:

У старыну беларус, не падданы,
Гаспадарыў быў сам над сабою
І далека ў свеце быў знаны
За літоўскай і ляшскай зямлёю⁶.

Узгадаем яшчэ раз Багушэвіча: “Можна, хто спытае: гдзе ж цяпер Беларусь? Там, братцы, яна, гдзе наша мова живець”...⁷. Для сённяшняга чытача-беларуса паўстае сапраўдны казачны вобраз краіны, якая знаходзіцца тут, у знаёмых мясцінах, але ж у ёй наша мова живе. Вось мы ўжо маем сюррэалістычны вобраз Беларусі – краіны-мары, краіны-казкі. Ці не пра яе пісаў М. Багдановіч у “Вянку” у раздзеле “У зачараваным царстве”? У гэтай краіне ляціць безупынку старадаўняя “Пагоня”⁸.

Можна гаварыць пра вельмі спецыфічную трансфармацыю ўтапічнай ідэі пра “залаты век” на беларускай глебе. Ідэальнае мінулае не прайшло. “Залаты век” вечна працягваецца, толькі краіна-мара знаходзіцца ў іншым вымярэнні.

В. Ластоўскі дапаўняе, канкрэтызуе гэтую нацыянальную ўтопію. Ён называе месца знаходжання фата-марганы. Яна – у полацкіх падземных лабірынтах. Пад зямлёй – вечна жывыя старцы, якіх, кажучы словамі Янкі Купалы, “не кранулі косы змен”.

Чаму ж ўсё-такі аповесць В. Ластоўскага “Лабірынты” мы адносім да ўтопіі, а не да твораў навукова-фантастычных? “Свет “Утопіі” Т. Мора – гэта не літаратурны свет, аўтар хацеў не здзіўляць уяўленне, а даць пажытак для разважання. Адсюль твор Т. Мора – гэта сплаў некалькіх публіцыстычных жанраў, а ў апісанні дамінуе сацыяльны пачатак”⁹. Дадзеныя словы можна аднесці і да твора В. Ластоўскага. Зацікавіўшы чытача, завалодаўшы яго ўвагай незвычайнымі прыгодамі, аўтар дае даволі няпростую навуковую інфармацыю, каб прымусіць разважаць. Толькі ў апісаннях В. Ластоўскага дамінуе не столькі сацыяльны, колькі культурна-нацыянальны пачатак.

Праект В. Ластоўскага меў на мэце шырокую праграму дзейнасці, “якую можна назваць “археалогіяй культуры”¹⁰. Адсюль пытанне веры невыпадкова падымалася ў аповесці.

З часоў Асветніцтва інтэлігенцыя Еўропы выходзіла на скептыцызм, крытыцызм і атэізм. Таму ў XX ст. асноўныя хрысціянскія паняцці – Ісціна, Бог, Вера – страчваюць свой першасны сэнс. Цяпер у свеце ставяцца да хрысціянства проста як да этапа гісторыі ідэй. “Рэлігія ёсць форма грамадскай свядомасці і з’ява культурная. Узнікненне рэлігіі як з’явы культуры ўяўляе сабой гістарычную неабходнасць”¹¹. Цяпер культура, а не рэлігія з’яўляецца сукупнасцю вышэйшых духоўных каштоўнасцяў. Хрысціянства становіцца толькі часткай культуры пэўнага народа. Калі ўзнікае неабходнасць знайсці карані адметнасці пэўнай нацыянальнай культуры, то прыходзіцца глядзець глыбей, у дахрысціянскія часы. Выяўляецца, што архетыпы старадаўняй міфалогіі – аснова нацыянальнай ментальнасці.

В. Ластоўскі, імкнучыся адрадыць беларускую культуру і мову, прапануе сапраўды ўтапічнае выйсце. Калі нельга вярнуць паганскую веру, трэба аб’яднаць яе з хрысціянствам. Ідэі хрысціянскага экуменізму не новыя, дастаткова ўгадаць уніі Фларэнтыйскую і Берасцейскую. У XX ст. з’яўля-

еца ідэя экуменізму сусветнага – аб'яднання ўсіх сусветных рэлігій. Па В. Ластоўскім, у мінуўшчыне – не толькі карані нашай ментальнасці, там і аснова сённяшніх навуковых адкрыццяў. Па сутнасці, мы зараз вымушаны «вынаходзіць веласіпед». Старцам з аповесці «Лабірынты» вядомыя цудоўныя рэчывы, якія даюць магчымасць вечнага жыцця. Сімвалічныя іх назвы – гетын і крывін – утвораны ад старажытных назваў беларусаў: геты і крывічы. Гетын перапыняе акісляльныя працэсы, а пры дапамозе крывіна кожную рэч можна разлажыць на першапачатковыя высходы і з першапачатковых высходаў злажыць любую рэч»¹². Назвы гэтых рэчываў адсылаюць нас яшчэ да адной ідэі В. Ластоўскага. Ён стаў, можна сказаць, хросным бацькам тэрміну «Крывія». Прапануючы яго, пісьменнік нават марыў аб замене ім назвы «Беларусь» на афіцыйным узроўні.

Ідэі В. Ластоўскага аказаліся вельмі жыццяздольнымі. Гэта датычыцца і самога тэрміна «Крывія», і кельцкага паходжання беларусаў, ды і спробы рэканструкцыі нацыянальнага менталітэту, увогуле культуры, праз рэканструкцыю нацыянальнага слова. Ідэі пісьменніка знайшлі сваё адлюстраванне найперш у літаратуры. «О, Вільня, крывіцкая Мекка»... – усклікаў Ул. Жылка. «Ад Крывіцкіх балотаў, да тундраў Сібіры», – пісаў Ул. Дубоўка. Зарэцкі называе свой гістарычны раман «Крывічы». Іван Навуменка паўтарае спробу рэканструкцыі нацыянальнай мовы і гісторыі. «Пры дапамозе мовы можна даказаць, што народы, якія насяляюць старую Еўропу, блізкія, родныя, няма сярод іх вышэйшых, якія верхаводзілі, і ніжэйшых, што падпарадкоўваліся»¹³. У 1997 г. у часопісе «Маладосць» была надрукавана апавесць Алега Лойкі «Кельты не паміраюць...» Аўтар, выкарыстоўваючы прыгодніцка-дэтэктыўны сюжэт, падмае пытанні паходжання беларусаў і нават абапіраецца на апавесць В. Ластоўскага «Лабірынты». «А то найбольш, што мяне ўразіла: думка героя Влада, што і грэкі і траянцы – не тварцы Элады, што і яны – пераймальшчыкі культуры сваіх паўночных суседзяў, памяць пра якіх яны таксама, як маглі, зацэрлі. Гэта значыць – зацэралася імі паўночнае – гоцкае, венедаўскае, кельцкае. Паварот нечаканы!»¹⁴

Такім чынам, мы можам назіраць развіццё ў беларускай літаратуры жанру філасофскай утопіі. «Утопія нараджаецца з веры ў рэальнасць свету, які рэальны толькі ў найбольш глыбокіх памкненнях чалавека, але менавіта дзякуючы гэтай веры утопіі становяцца з часам гісторыяй, або па крайняй меры прыкметна ўздзейнічаюць на ход гісторыі»¹⁵. Культуралагічная ўтопія В. Ластоўскага займае ў гэтай традыцыі значнае этапнае месца.

¹ Конон В. Демократическая эстетика Белоруссии (1905 – 1917 гг.). Мн., 1971. С.12.

² Пацюпа Ю. Моўная ўтопія В. Ластоўскага як славянская трансфармацыя футурызму // Крыніца. 1994. №8. С.21.

³ Саверчанка І. Старажытная паэзія Беларусі. Мн., 1992. С.113.

⁴ Каліноўскі К. Мужыцкая праўда. №2 // Беларуская літаратура XIX ст. Хрэстаматыя. Мн., 1971. С.170.

⁵ Багушэвіч Ф. Творы: Вершы, апавяданні, артыкулы, лісты. Мн., 1991. С.17.

⁶ Гарун А. Сэрцам пачуты звон: Паэзія, проза, драматургія, публіцыстыка. Мн., 1991. С. 38.

⁷ Багушэвіч Ф. Творы: Вершы, апавяданні, артыкулы, лісты. Мн., 1991. С.17.

⁸ Багдановіч М. Поўны збор твораў: У 3 т. Т.1 Мн., 1991. С. 315.

⁹ Мышко О. Судьба антиутопий в славянских и западноевропейских литературах в XX в. // Взаимодействие литератур в мировом литературном процессе (проблемы исторической и теоретической поэтики): Материалы международной научн. конф. Гродно, 1996. С. 124.

¹⁰ Пацюпа Ю. Моўная ўтопія В.Ластоўскага як славянская трансфармацыя футурызму // Крыніца. 1994. №8. С.21.

¹¹ Тэнасэ А. Культура і рэлігія. М., 1975. С.16.

¹² Ластоўскі В. Выбраныя творы. Мн., 1997. С.70.

¹³ Навуменка І. Замяць жаўталісця. Аповесці і апавяданні. Мн., 1977. С. 165.

¹⁴ Лойка А. Кельты не ўміраюць ... Амаль дэтэктыўная паэма-аповесць // Маладосць. 1997. №2. С. 62.

¹⁵ Грачиотти С. Функция утопии в русской литературе второй половины XVIII в. // Славянские культуры и мировой культурный процесс: Материалы Международной научной конференции ЮНЕСКО. Мн., 1985. С.150.